

Karolina Trzeskowska-Kubasik

Biuro Badań Historycznych IPN

ORCID: 0000-0002-6766-3736

Polscy robotnicy przymusowi ofiarami eutanazji w Hadamar w latach 1944–1945

Słowa kluczowe

eutanazja, nazistowska eugenika, robotnicy przymusowi, Hesja, zbrodnie wobec Polaków, 1944–1945

Streszczenie

Tematyka eutanazji polskich robotników przymusowych w zakładzie w Hadamar jest wątkiem pomijanym w historiografii polskiej. W nielicznych opracowaniach znajdziemy rozbieżności dotyczące liczby osób narodowości polskiej, które poniosły tam śmierć. Według ustaleń autorki, w latach 1943–1945 zginęło tamże 175 Polaków, w tym 87 robotników przymusowych, których władze niemieckie uznały za trwale niezdolnych do pracy. Ze względu na skąpość materiałów, odtworzenie ich losów wojennych jest niezwykle trudna. Pierwsi Polacy przybyli do Hadamar w 1943 r. Największa eskalacja transportów miała miejsce od lipca do grudnia 1944 roku. Aż 78% Polaków zabito w dniu przybycia do Hadamar. Wszystkie osoby, które tam wywieziono, poniosły śmierć. W niniejszym artykule przedstawiono sprawców mordów dokonanych na Polakach oraz przebieg dokonywanych zbrodni. Ze względu na fakt, że ofiary skazano na wiele lat na zapomnienie, w artykule zamieszczono aneks z personaliami polskich robotników przymusowych zamordowanych w Hadamar. W celu ukrycia popełnionych zbrodni, zarówno przyczyny, jak i daty zgonów były nagminnie fałszowane. Ofiary chowano w masowych grobach na przyzakładowym cmentarzu.

Uwagi wstępne

Od 1940 roku w różnych placówkach na terenie III Rzeszy wdrażano tajny program o kryptonimie Aktion T4 (Aktion T4), polegający na fizycznej „eliminacji życia niewartego życia”¹. W jego ramach mordowano osoby chore na schizofrenię, niepoczytalne, przebywające w zakładach opiekuńczych ponad pięć lat oraz z wrodzonymi zaburzeniami rozwojowymi. Od kwietnia 1941 roku powyższy program rozszerzono o „akcję 14f13” (niem. Aktion 14f13), która obejmowała chorych psychicznie i niepełnosprawnych nieniemieckich więźniów obozów koncentracyjnych.

Ofiarami dokonywanej przez hitlerowców eutanazji stali się także polscy robotnicy przymusowi (Zwangsarbeiter). Katorżnicza praca, kiepskie warunki zakwaterowania, a także brutalne traktowanie ze strony niemieckich pracodawców były powodem licznych problemów zdrowotnych, z którymi zmagali się Polacy. Wprawdzie podlegali oni ubezpieczeniu chorobowemu i od nieszczęśliwych wypadków, jednakże opieka zdrowotna sprowadzała się do udzielania im w najlepszym przypadku doraźnej pomocy lekarskiej². Z punktu widzenia niemieckiego, odpowiednio wczesne odesłanie Polaków do domu dawało kasom chorym możliwość uniknięcia kosztów długiego leczenia. Z tego tytułu w latach 1940–1943 robotników przymusowych wysyłano do ojczystego kraju w przypadku jeśli w ciągu trzech tygodni (najpóźniej ośmiu) nie mogli świadczyć pracy³. Najczęściej polscy mężczyźni wracali do ojczyzny z powodu chorób serca, gruźlicy, przepukliny czy też zaburzeń żołądkowo-jelitowych⁴. Głównym powodem powrotu polskich kobiet były zaś gruźlica, choroby serca, ogólne wyczerpanie oraz ciąża⁵. Przed wyjazdem do kraju

¹ A. Götz, *Obciążeni. „Eutanazja” w nazistowskich Niemczech*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2015, s. 43–44.

² C. Łuczak, *Polscy robotnicy przymusowi w Trzeciej Rzeszy podczas II wojny światowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1974, s. 147.

³ P. Sobański, *Analiza zjawiska eutanazji w Niemczech w latach 1939–1945*, „Kultura Prawna” 2019, t. 2, nr 2, s. 39; zob. G. Lilienthal, *Polskie ofiary nazistowskiej eutanazji w Hadamar (1942–1945)*, [w:] *Medycyna w cieniu nazizmu*, red. M. Musielak, K.B. Głodowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego, Poznań 2015, s. 250.

⁴ S. Hodorowicz Knab, *Naznaczone literą „P”. Polki jako robotnice przymusowe w III Rzeszy 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 258.

⁵ Ibidem.

robotników osadzano w obozach przejściowych, w których, ze względu na kiepskie warunki bytowe, panowała wysoka śmiertelność⁶. Przykładowo, w obozie przejściowym 39 w Linzu (Durchgangslager 39) od początku 1942 roku do końca wojny zmarło 300 osób⁷.

W grudniu 1944 roku na terenie III Rzeszy przebywało 41 tys. robotników przymusowych trwale niezdolnych do pracy. Niemożność jej wykonywania oznaczała dla wielu z nich wyrok śmierci. Już we wrześniu 1940 roku Heinrich Himmler powiedział: „Wszyscy niezdolni do pracy Polacy, w tym chorzy, słabi psychicznie lub w inny sposób niezdolni do długotrwałej pracy, muszą zostać usunięci z Rzeszy”⁸. Warto podkreślić, iż narodowosocjalistyczna eutanazja miała podłoże ideologiczne oraz ekonomiczne⁹. W przypadku pierwszego czynnika, głównym celem Niemców było utrzymanie czystości rasowej. Przedstawicielom „podludzi” – Żydom, Cyganom, a także Słowianom odmówiono prawa do człowieczeństwa. Ponadto, z punktu widzenia niemieckiego, choroba robotników stanowiła czasową przeszkodę w eksploatacji ich siły roboczej i obciążenie dla systemu opieki zdrowotnej¹⁰.

Według rozporządzenia z 21 marca 1943 roku zabroniono powrotu chorych do kraju. Wprowadzono obowiązek meldowania „trwale niezdolnych do pracy”. Po potwierdzeniu przez lekarza choroby, pacjentów kierowano do „punktów zbiorczych dla nieuleczalnie chorych robotników ze wschodu i Polaków”¹¹. W praktyce oznaczało to dla

⁶ M. Spoerer, *Praca przymusowa pod znakiem swastyki*, Wydawnictwo Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk 2015, s. 157.

⁷ S. Hördler, M. Rachbauer, F. Schwanninger, *Die Ermordung der „Unproduktiven” – Zwangsarbeiter als Opfer der NS-Euthanasie*, [w:] *Zwangsarbeit im Nationalsozialismus. Begleitband zur Ausstellung*, Wallstein Verlag, Göttingen 2016, s. 236–237.

⁸ A. Schäfer, *Zwangsarbeiter und NS-Rassenpolitik. Russische und politische Arbeitskräfte in Württemberg 1919–1945*, Kohlhammer–Stuttgart 2000, s. 196.

⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu, Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Zielonej Górze 1991–1999, 1373/839, t. 1, Wolfgang Neugebauer, Eutanazja i przymusowa sterylizacja w Austrii 1938–1945, GKBZHWP Międzynarodowa sesja naukowa nt. Hitlerowskie ludobójstwo w Polsce i Europie 1939–1945, Warszawa 14–17 kwietnia 1983 r., k. 3.

¹⁰ *The Exploitation of Foreign Labour by Germany*, International Labour Office, Montreal 1945, s. 212.

¹¹ U. George, *Polnische und sowjetische Zwangsarbeitende als Opfer der NS-„Euthanasie” – Verbrechen das Beispiel Hadamar*, [w:] *Medizin und Zwangsarbeit im Nationalsozialismus, Einsatz und Behandlung von „Ausländern” im Gesundheitswesen*, [pod red.] A. Frewer, G. Siedbürger, Campus–Frankfurt/Main 2004, s. 394.

nich wyrok śmierci¹². Utworzenie powyższych punktów zbiorczych regulowało zarządzenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy z 6 września 1944 roku. „Punkty zbiorcze” istniały m.in. w: Bonn, Hadamar, Kaufbeuren, Pfaffenrode czy też Szlezwiku¹³. Robotników wprowadzano celowo w błąd, twierdząc, iż będą w nich oczekiwać powrotu do ojczyzny. Nie było to możliwe, gdyż jak wspomniano powyżej, po 21 marca 1943 roku zakazano powrotu chorych do kraju.

Już w 1941 roku zdarzały się sporadyczne eutanazje polskich robotników przymusowych. Przykładowo w lutym 1941 roku w sanatorium i domu opieki w Niedernhart w Austrii zabito siedmiu polskich robotników przymusowych – pięciu mężczyzn i dwie kobiety. Do kolejnych zabójstw doszło w lipcu 1943 roku. Zamordowano wówczas dwie Polki oraz dwóch „robotników ze Wschodu”. Ofiary zmarły zaledwie kilka dni po przyjęciu do zakładu, w dokumentacji medycznej zaś nie było żadnych śladów ich leczenia¹⁴. W latach 1943–1945 w Lüneburgu zginęło zaś 13 Polaków i osiem Polek¹⁵. W ramach akcji „14f13” zamordowano w Hartheim w latach 1941–1944 około 2 tys. Polaków – więźniów obozów koncentracyjnych oraz robotników przymusowych, zaś w Pffafenwald koło Harsefeld w Hesji 190 robotników. Jedną szóstą ofiar w tym ostatnim zakładzie stanowili Polacy¹⁶. W latach 1943–1945 do placówki w Kaufbeuren w Bawarii skierowano zaś 242 obcokrajowców. Wśród nich znajdowało się 81 Polaków¹⁷, 22 z nich zabito¹⁸. Groby polskich ofiar znajdują się na cmentarzu przy klasztorze oraz przy kościele św. Szczepana w Irsee¹⁹. Robotników przymusowych poddawano również eutanazji

¹² K. Woniak, *Oblicza przymusu. Polacy na robotach w Berlinie 1939–1945*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2023, s. 165.

¹³ B. Bremberger, „Ostarbeiterinvasion” und „Phantastische” Mortalität. Die Tötung kranker Ausländischer Zwangsarbeiter in der Heil- und Pflegeanstalt Pfaffenrode 1944–1945, „Acta Universitatis Lodzianis” 2020, nr 37, s. 90.

¹⁴ M. Rachbauer, *Die Ermordung und das „Sterben-Lassen“ von psychisch und physisch kranken ausländischen ZivilarbeiterInnen im „Gau Oberdonau“*, „Virus – Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin” 2011, band 10, s. 96.

¹⁵ S. Hodorowicz-Knab, op. cit., s. 296.

¹⁶ B. Bremberger, op. cit., s. 98.

¹⁷ *Los polskich robotników przymusowych w psychiatrii w latach 1943–1945*, https://www.p-ntzp.com/files/13Cranach_p.pdf [dostęp: 18.10.2023].

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Friedhofkirche St. Stephan Irsee*, <https://www.polskiegroby.pl/cmentarz.php?cmentarzok=504&miejsceok=651&landok=2> [dostęp: 13.10.2023].

w zakładach w: Bonn, Dziekance, Gorzowie Wielkopolskim, Lubinie, Mauer-Öhling, Schussenried oraz Szlezwiku²⁰. W powyższych placówkach ginęli m.in. robotnicy chorzy na gruźlicę czy też tyfus²¹.

Kolejny ośrodek, w którym dokonywano eutanazji robotników, mieścił się w Hadamar koło Limburga w Hesji²². W miasteczku zamieszkałym przez około 6 tys. osób zlokalizowano zakład, w którym w okresie od stycznia do sierpnia 1941 roku zamordowano ponad 10 tys. niemieckich dzieci, kobiet i mężczyzn, zaklasyfikowanych jako osoby chore lub niepełnosprawne²³. Od sierpnia 1942 do 31 marca 1945 roku śmierć poniosło w nim kolejne 4 159 osób²⁴. Wśród nich znajdowało się 476 Polaków i Rosjan, głównie robotników przymusowych²⁵. Podczas gdy w pierwszej fazie zbrodni ludzi mordowano w komorach gazowych, o tyle w drugiej fazie wstrzykiwano im morfinę i skopolaminę bądź dawano im doustnie śmiertelne dawki barbitалу lub chloralu. W przeważającej większości Polacy i Rosjanie ponieśli śmierć w dniu przybycia do zakładu²⁶. Wart podkreślenia jest fakt, że wszystkie osoby, które przybyły do Hadamar zginęły. Śmierci uniknęła jedynie kobieta, która uciekła z zakładu (jej danych personalnych nie udało się ustalić).

Niestety, nie jest znana liczba polskich robotników przymusowych, którzy zostali poddani eutanazji w czasie II wojny światowej. Wart podkreślenia jest fakt, iż mimo że minęło niemalże 80 lat od zakończeniu wojny owa tematyka jest wątkiem pomijanym w historiografii polskiej. Z pewnością wpływa na to skąpość materiałów. Zważywszy na fakt, iż niemal wszyscy robotnicy przymusowi,

²⁰ B. Bremberger, op. cit., s. 90; zob. także: S. Hördler, M. Rachbauer, F. Schwanninger, op. cit., s. 236–237.

²¹ W. Kwieciński, *Różnice w położeniu i traktowaniu polskich, czeskich i słowackich robotników pracujących na rzecz Trzeciej Rzeszy*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2019, nr 1 (10), s. 68.

²² *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein and six others*, <https://www.legal-tools.org/doc/c35ac3/pdf/> [dostęp: 7.05.2024].

²³ G. Lilienthal, op. cit., s. 248.

²⁴ U. Puvogel, M. Stankowski we współpracy z U. Graf, *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus*, Bonn 1995, s. 315.

²⁵ K.D. Müller, D. Wendler we współpracy z R. Ritscherem, *NS-Zwangsarbeit und Kriegswirtschaft 1939–1945 Ausländereinsatz im Deutschen Reich und in Sachsen. Repatriierung–Nachkriegsprozesse–Entschädigung*, Sächsische Landeszentrale für politische Bildung, Drezno 2021, s. 162.

²⁶ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

którzy trafili do zakładów, gdzie dokonywano eutanazji ponieśli śmierć, nie zachowały się praktycznie żadne protokoły przesłuchań świadków zbrodni.

Tematyka zbrodni popełnionych wobec polskich robotników przymusowych w Hadamar nie doczekała się do tej pory wielu polskich opracowań. Wspomnieć należy przede wszystkim o publikacji Georga Lilienthala pt. *Polskie ofiary nazistowskiej eutanazji w Hadamar (1942–1945)*²⁷. Powyższej tematyce uwagę poświęciła również Sophie Hodorowicz Knab w książce pt. *Naznaczone literą „P”. Polki jako robotnice przymusowe w III Rzeszy 1939–1945*²⁸. O upamiętnieniu polskich ofiar pisał zaś Tomasz Błaszczyk w artykule pt. *Zapoznane ofiary nazistów. Pamięć o zagładzie chorych psychicznie: Tiegenhof (Dziekanka) i Hadamar*²⁹. W przypadku niemieckojęzycznej historiografii należy wyróżnić opracowanie Uty George pt. *Polnische und sowjetische Zwangsarbeitende als Opfer der NS-„Euthanasie” – Verbrechen das Beispiel Hadamar*, a także Holkera Kaufmanna i Klausula Schulmeyera pt. *Die polnischen und sowjetischen Zwangsarbeiter in Hadamar*³⁰. Tematykę zbrodni dokonanych w Hadamar podjęto ponadto w amerykańskiej historiografii. Mowa przede wszystkim o publikacji Mary D. Lagerweya pt. *Nursing Ethnics at Hadamar*³¹ czy też o pozycji Madelaine Schlesinger pt. *The Hadamar Trial: Inadequacies of Postwar Justice*³².

Wobec dosyć skromnego stanu badań odnośnie do zbrodni dokonanych w Hadamar, niniejsza publikacja ma wypełnić tę lukę. Zwrócić ponadto należy uwagę, że w licznych opracowaniach znajdziemy sporo rozbieżności dotyczących liczby polskich robotników przymusowych, którzy ponieśli śmierć w powyższym zakładzie. Brak także ustaleń dotyczących ich personaliów – niniejszy artykuł ma także na celu przywrócenie pamięci o nich. Autorka przedstawiła również

²⁷ G. Lilienthal, op. cit., s. 248–256.

²⁸ S. Hodorowicz Knab, op. cit., s. 285–289.

²⁹ T. Błaszczyk, *Zapoznane ofiary nazistów. Pamięć o zagładzie chorych psychicznie: Tiegenhof (Dziekanka) i Hadamar*, „Sensus Historiae” 2016, vol. 25.

³⁰ H. Kaufmann, K. Schulmeyer, *Die polnischen und sowjetischen Zwangsarbeiter in Hadamar*, [w:] *Psychiatrie im Faschismus. Die Anstalt Hadamar 1933–1945*, [pod red.] D. Roer, D. Henkela, Mahuse-Verlag, Frankfurt am Main 2012.

³¹ M.D. Lagerwey, *Nursing Ethnics at Hadamar*, „Qualitative Health Research” 1999, vol. 9.

³² *The Hadamar Trial: Inadequacies of Postwar Justice*, https://notevenpast.org/wp-content/uploads/2013/07/The_Hadamar_Trial.pdf [dostęp: 7.05.2024].

sprawców mordów dokonanych na Polakach oraz omówiła przebieg dokonywanych zbrodni.

Sprawcy

Pod względem administracyjnym placówka w Wiesbaden podporządkowana była gauleiterowi Jakobowi Springerowi oraz landesratowi Fritzowi Bernotatowi³³. Jednym z odpowiedzialnych za dokonywanie morderstw w Hadamar był Alfons Klein. Od 1930 roku należał do Oddziałów Szturmowych³⁴. W Hadamar zajmował stanowisko dyrektora administracyjnego³⁵. Najprawdopodobniej w lipcu 1944 roku wziął udział w konferencji, wraz z landesratem Fritzem Bernotatem i gauleiterem Jakobem Springerem, podczas której poinformowano go o planowanych transportach robotników przymusowych do Hadamar³⁶. On sam po wojnie zeznawał przed trybunałem wojskowym, iż usłyszał od swoich przełożonych, że „w przyszłości wyślą do mojego szpitala trochę rosyjskich i polskich pacjentów, których należy pozabijać”³⁷. Klein był odpowiedzialny za zlecenie podawania robotnikom przymusowym śmiertelnych dawek. W oświadczeniu końcowym skierowanym do Komisji Wojskowej twierdził, że po wnikliwej lekturze dokumentacji medycznej robotników przymusowych doszedł do wniosku, że nie należy narażać ich na dalsze cierpienia i z tego względu podejmował decyzje o ich uśmierceniu³⁸.

Kolejną osobą odpowiedzialną za liczne mordy był dr Adolf Wahlmann. W 1905 roku otrzymał akredytację jako specjalista w dziedzinie psychiatrii. Do NSDAP przystąpił 1 kwietnia 1933 roku, a 9 listopada 1934 roku do SS³⁹. W latach 1908–1911 i 1933–1936 pracował jako psychiatra w Hadamar. W 1936 roku, z powodu choroby serca,

³³ *Law Reports of Trials of War Criminals. Selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission*, vol. 1, London 1947, s. 47.

³⁴ *The Hadamar Trial: Inadequacies...*, op. cit.

³⁵ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ S. Hodorowicz Knab, op. cit., s. 286.

³⁸ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

³⁹ *Die Euthanasie Gedenkstätte Hadamar –Materialsammlung*, https://www.gedenkstaette-hadamar.de/wp-content/uploads/2021/12/Eigenstaendiger-Rundgang-2020-02_Gedenkstaette-Hadamar.pdf [dostęp: 7.05.2024].

przeszedł na emeryturę⁴⁰. Ze względu na niedobór lekarzy w czasie wojny, w sierpniu 1942 roku Wahlmannowi przydzielono stanowisko głównego medyka w Hadamar⁴¹. Podczas tzw. dzikiej eutanazji opracował system uśmiercania pacjentów. Rano spotykał się z personelem pielęgniarskim. Podczas spotkań, na podstawie dokumentacji medycznej pacjentów, podejmowano decyzje o uśmierceniu konkretnej osoby. Decydujący głos należał do Wahlmanna. W przypadku gdy zdecydował o pozbawieniu życia danego pacjenta, dwie osoby z personelu pielęgniarskiego zapisywały jego dane i wskazaną przez Wahlmanna śmiertelną dawkę⁴². Lekarstwa podawano w nocy. Najczęściej Wahlmann przepisywał 6–20 tabletek luminalu lub trionalu⁴³. Jeśli rano pacjent wciąż jeszcze żył, wstrzykiwano mu morfinę. Następnie Wahlmann wystawiał świadectwo zgonu, w którym podawał fałszywą przyczynę i datę śmierci. Brał on również aktywny udział w mordowaniu polskich robotników przymusowych. Wahlmann uczestniczył w konferencji w lipcu 1944 roku, na której zdecydowano o przybyciu do Hadamar Polaków i Rosjan. Według jego powojennych zeznań, robotników zabijano w celu zwolnienia miejsc w szpitalu dla rannych niemieckich żołnierzy i cywilów. On sam określał rodzaj i ilość leku, który miał być podany każdemu robotnikowi skazanemu na śmierć. Medykamenty, którymi ich zabijano znajdowały się w jego biurze. Wahlmann był ponadto odpowiedzialny za fałszowanie aktów zgonów⁴⁴. Domniemane przyczyny były wybierane losowo.

Jednym z pielęgniarzy, który brał udział w mordowaniu robotników przymusowych był Karl Willig. W okresie od 1938 do lipca 1941 roku pracował on w przytułku w Herborn, a następnie w szpitalu psychiatrycznym w Lubece⁴⁵. W obydwu placówkach brał udział w prze-

⁴⁰ *The Hadamar Trial: Inadequacies...*, op. cit.

⁴¹ Bundesarchiv w Ludwigsburgu (dalej: BArch), Zabójstwa pacjentów szpitala psychiatrycznego w Hadamar w ramach akcji „eutanazji” przeprowadzonej w latach 1941–1945, t. 1, sygn. B 162/28348 (dalej: B 162/28348), Wykaz i charakterystyka członków personelu w Hadamar, [b. d, b. k.].

⁴² T. Chelouche, G. Brahmer, współpr. S. Benedict, *Bioetyka i Holocaust. Studia przypadków*, Technet, Kraków 2019, s. 75.

⁴³ BArch, B 162/28348, Wykaz i charakterystyka członków personelu w Hadamar, [b. d, b. k.].

⁴⁴ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

⁴⁵ M.S. Bryant, *Confronting the “Good Death”. Nazi Euthanasia on Trial, 1945–1953*, University Press of Colorado, Colorado 2005, s. 87.

noszeniu ewakuowanych pacjentów do innych szpitali. W Hadamar był zatrudniony od 1941 roku. Robotnikom od 1944 roku podawał śmiertelne zastrzyki bądź doustnie dawki weronalu i chloralu. Miał on powiedzieć: „Zrobimy z tymi gruźlikami to, co Rosjanie zrobiliby z Niemcami”⁴⁶. Willig brał ponadto udział w pochówkach niektórych ofiar.

Wraz z nim pracował Heinrich Ruoff, który pracę w Hadamar podjął w 1936 roku. On sam otwarcie przyznał się do podania śmiertelnych dawek leków nawet 400 lub 500 pacjentom. W swoim oświadczeniu przedprocesowym stwierdził: „Klein i Wahlmann wydali Willigowi i mnie rozkaz podania Polakom i Rosjanom śmiertelnych dawek leków. Gdy tylko Rosjanie i Polacy przybyli do szpitala, dawaliśmy im zastrzyki. (...) Każdy Polak i Rosjanin, który tam przybył, gdy tam byłem, zmarł kilka godzin po przyjeździe”⁴⁷.

Główną pielęgniarką w Hadamar była Irmgard Huber. W 1925 roku uzyskała uprawnienia do wykonywania zawodu⁴⁸. W Hadamar pracowała w latach 1932–1945. W czasie II wojny światowej nadzorowała obowiązki siedmiu innych pielęgniarek. Uczestniczyła w codziennych konferencjach⁴⁹, kontrolowała przyjęcie transportów, dostawy leków, a także niejednokrotnie uczestniczyła przy podawaniu śmiertelnych zastrzyków. Księgowym w Hadamar był zaś Adolf Merkle. Pracę w zakładzie podjął w 1943 roku. Rejestrował przybycie transportów z robotnikami przymusowymi, a także fałszował daty i przyczyny śmierci ofiar w aktach zgonów⁵⁰.

Transporty polskich robotników do Hadamar

Transporty polskich robotników przymusowych do Hadamar rozpoczęły się już w 1943 roku. Miały one wówczas charakter sporadyczny. 13 marca 1943 roku do zakładu przywieziono Józefę Jędraszczyk, która śmierć poniosła 30 marca tego roku. Oficjalną przyczyną zgonu była niewydolność serca. 8 czerwca 1943 roku do Hadamar

⁴⁶ *The Hadamar Trial: Inadequacies...*, op. cit.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ BArch, B 162/28348, Wykaz członków personelu w Hadamar, [b. d.].

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

przyjęto Józefę Kaczmarek. W dokumentacji Hadamar Mauthausen Memorial brak informacji o dacie jej śmierci. Wiadomo jedynie, że oficjalną przyczyną jej zgonu był niezyt jelit⁵¹.

Największa liczba transportów miała miejsce w 1944 roku. Polskich robotników przywożono do Hadamar koleją lub autobusami z różnych obozów pracy i szpitali m.in. z Kassel, Fuldy i Hersfeld. Wśród nich znajdowali się m.in. mieszkańcy Białej Podlaskiej, Łodzi, Skawiny czy też Warszawy. Do Hadamar wywożono osoby, które pracowały uprzednio w: Didenhofen, Gelsenkirchen, Lüdenscheid czy też Frankfurcie nad Menem⁵².

Oficjalnym powodem przyjazdu polskich robotników przymusowych było leczenie ich na gruźlicę. Takową diagnozę postawiono w przypadku 45% Polaków przybyłych do Hadamar. Wspomnieć należy, iż w zakładzie nie było żadnej aparatury do leczenia powyższej choroby, a robotników przymusowych nie poddawano tamże badaniom⁵³. Powojenna ekshumacja sześciu Polaków wykazała, że u żadnego z nich nie występowała ta choroba w tak zaawansowanym stanie, by można było spodziewać się ich śmierci w krótkim czasie⁵⁴. Do Hadamar trafiło również 12 polskich robotników przymusowych, których oficjalnie zdiagnozowano jako chorych psychicznie. Kolejnymi oficjalnymi diagnozami było zapalenie mózgu, niewydolność serca czy też wrodzone osłabienie⁵⁵. Do Hadamar w 1944 roku trafiły również osoby osadzone uprzednio w Dziekance. W przeważającej większości od dawna przebywały w zakładach psychiatrycznych. W Hadamar zmarli wszyscy przybyli⁵⁶.

Przeciętnie w transporcie znajdowało się kilka, kilkanaście osób. Największe transporty liczyły 70 osób. W lutym i w marcu 1944 roku do Hadamar przybyło w sumie dwóch polskich robotników przymusowych. Od czerwca 1944 do marca 1945 roku przywożono ich

⁵¹ U. George, op. cit., s. 394.

⁵² Według: Hadamar Mauthausen Memorial, Dokumentacja dotycząca polskich robotników przymusowych, [b. d, b. k.].

⁵³ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Hadamar Mauthausen Memorial, Dokumentacja dotycząca polskich robotników przymusowych, [b. d, b. k.].

⁵⁶ M. Tomczak, *Dziekanka/Tiegenhof – stan wiedzy o funkcjonowaniu zakładu podczas II wojny światowej*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2020, nr 21, s. 128–129.

nieustannie. W czerwcu 1944 roku przybyło ośmiu, a w lipcu 1944 roku – 21. 28 lipca 1944 roku do Hadamar przywieziono ogółem 37 Polaków⁵⁷. Wśród nich znajdowało się 19 polskich robotników przymusowych. W historiografii powszechna jest teza, iż śmierć ponieśli 2 sierpnia 1944 roku. Nie jest to prawdą, gdyż zamordowano ich w dniu przybycia. W sierpniu 1944 roku do Hadamar przybyło sześć osób, we wrześniu tego roku – 26, w październiku – siedem, w listopadzie – jedna, w grudniu – pięć, w styczniu 1945 roku – jedna, w lutym – jedna, a w marcu – dwie⁵⁸. Ostatni transport miał miejsce 6 marca 1945 roku.

Robotnikom, których wywożono do Hadamar mówiono, iż będą tamże oczekiwali na transport do ojczyzny. Jako powód przybycia w czerwcu 1944 roku polskiej robotnicy przymusowej podano „przeniesiona do Hadamar z powodu transportu powrotnego do ojczyzny”⁵⁹. Trzy dni później już nie żyła, a jako przyczynę jej śmierci podano grypę.

Przybycie więźniów rejestrowano w księdze przyjęć. W dokumentacji umieszczano ich imiona i nazwiska, płeć, narodowość i inne dane⁶⁰. Pacjentów następnie kierowano do pokoiów na pierwszym piętrze⁶¹. Kobiety oraz dzieci umieszczano w odrębnych pomieszczeniach niż mężczyźni. Codziennej selekcji dokonywał obecny na miejscu personel medyczny, zaś samego morderstwa indywidualnie dyżurujący personel pielęgniarski. Głównym kryterium była zdolność ludzi do dalszej pracy. Wybrane osoby umieszczano w pomieszczeniu, który nazywano „pokojem śmierci”. Pielęgniarki i pielęgniarze informowali robotników, że zostaną zaszczerpieni przeciwko chorobom zakaźnym lub iż otrzymają leki z powodu choroby, na którą rzekomo cierpieli⁶². W rzeczywistości wstrzykiwano im morfinę i skopolaminę bądź dawano im doustnie śmiertelne dawki barbitalu czy chloralu⁶³. Dzieci i kobiety

⁵⁷ Hadamar Mauthausen Memorial, Dokumentacja dotycząca polskich robotników przymusowych, [b. d, b. k.].

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ G. Lilienthal, op. cit., s. 252.

⁶⁰ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

⁶¹ M.S. Bryant, op. cit., s. 87.

⁶² M. Koessler, *Euthanasia in the Hadamar Sanatorium and International Law*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1953, vol. 43, s. 740.

⁶³ Podobne metody stosowano w Kaufbeuren w Bawarii za: S. Hodorowicz-Knab, op. cit., s. 295.

umierały w czasie od 20 min do półtorej godziny od zażycia któregośkolwiek z tych środków. Karl Willig w następujący sposób opisywał przybycie transportów z robotnikami przymusowymi:

Kiedy Polacy i Rosjanie przyjeżdżali do Hadamaru, byli zabierani do ośrodka, ich dokumenty były natychmiast zabierane do biura i przekazywane Kleinowi lub Merkle. Następnie ja, Ruoff lub pielęgniarki zabierałyśmy ich do małych pomieszczeń na parterze. Tam natychmiast otrzymywali zastrzyki, ponieważ Klein wydał instrukcje, że Polacy i Rosjanie nie mogą być przetrzymywani w zakładzie. Dr Wahlmann przychodził i badał Polaków i Rosjan po ich śmierci⁶⁴.

Aż 78% polskich robotników zmarło w dniu przybycia do Hadamar. W celu ukrycia popełnionych zbrodni ich daty zgonu zostały sfałszowane. W przypadku pięciu osób nie udało ustalić się daty ich przybycia bądź śmierci. Przybyłe do Hadamar 17 czerwca 1944 roku robotnice przymusowe: Eugenia Czertowica, Tamara Kosoprodowa, Ewa Majdak, Janina Stalinger oraz Anna Szkumbatink zmarły w ciągu pięciu dni⁶⁵, Franciszek Jecek trzeciego dnia po przybyciu, Józef Polak czwartego, Irena Demborsz szóstego, zaś wspomniana już Józefa Jędraszczyk siedemnastego. Leona Blechards zginęła po miesięcznym pobycie w Hadamar, Marianna Błaczyk i Mikołaj Kwiatkowski po dwumiesięcznym.

W aktach zgonu fałszowano również przyczyny zgonów robotników przymusowych. Zwykle wskazywano na gruźlicę⁶⁶. W przypadku dziesięciu osób rzekomym powodem śmierci była grypa jelitowa. Dziewięć osób miało umrzeć rzekomo na grypę, kolejne dziewięć zaś z powodu niewydolności serca. Ośmiu Polaków miało ponieść śmierć ze względu na zapalenie otrzewnej, siedmiu z powodu zapalenia wyrostka robaczkowego, zaś siedmiu z powodu zapalenia opłucnej. Przyczyną zgonu kolejnych czterech osób miało być zapalenie migdałków, a kolejnych czterech choroba psychiczna. Jako powód śmierci kolejnych trzech osób podano krwotok, udar oraz sklerozę⁶⁷.

⁶⁴ *Zeznanie Karla Williga*, <https://perspectives.ushmm.org/item/sworn-statement-of-karl-willig> [dostęp: 8.05.2024].

⁶⁵ *Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką 1939–1945*, <https://straty.pl/szukaj-mrk.php> [dostęp: 19.04.2024].

⁶⁶ M.D. Lagerwey, op. cit., s. 761.

⁶⁷ Hadamar Memorial Museum, Wykaz Polaków, którzy zginęli w Hadamar, [b. d, b. k.].

Pomiędzy 5 lub 6 czerwcem 1944 roku a 13 marcem 1945 roku w Hadamar zginęło 476 robotników przymusowych⁶⁸. Według badań Madeline Schlesinger wśród nich znajdowało się 80 Polaków (46 mężczyzn, 29 kobiet oraz pięcioro dzieci) oraz 380 Rosjan (208 mężczyzn, 163 kobiet i dziewięcioro dzieci)⁶⁹. Georg Lilienthal podawał zaś, iż ofiarą zbrodni w Hadamar padło 130 osób⁷⁰, a Uta George wskazywała na ponad 600 robotników przymusowych⁷¹. Na witrynie internetowej *Polskie groby wojenne i miejsca pamięci w Niemczech* znajdziemy zaś informację, że w latach 1944–1945 w Hadamar zamordowano 66 osób narodowości polskiej⁷². Z kolei według ustaleń autorki niniejszego artykułu, w Hadamar zginęło 175 Polaków⁷³. Wśród nich znajdowało się 87 robotników przymusowych.

Krewnych ofiar systematycznie okłamywano na temat losu członków rodziny⁷⁴. Te ubrania, które były zdadne do użytku zabierano, a ofiary chowano w bieliźnie⁷⁵. Ciała zmarłych znoszono do piwnicy. W przypadku dużego transportu, umieszczano je w kilku pomieszczeniach. Następnie chowano je w trumnach na cmentarzu przyzakładowym zlokalizowanym na wzgórzu przy ośrodku. Jednym z grabarzy był Philipp Blum, który w Hadamar pełnił ponadto stanowisko portiera i operatora centrali telefonicznej. Brał on udział w pochówkach pierwszych Polaków, których wywieziono do Hadamar. Blum był doskonale świadomy przyczyn śmierci robotników przymusowych. Na oddziale oczekiwał na zgon ofiar, po czym znosił ich ciała do piwnicy⁷⁶. Niektóre

⁶⁸ M. Koessler, op. cit., s. 740; M. Spoerer, *Zwangsarbeit im Dritten Reich: Von der Anwerbung zur Euthanasie*, [w:] *Zwangsarbeit in der Völklinger Hütte. Deutsche und europäische Bezüge*, Völklingen 2018, s. 54.

⁶⁹ Narodowość dziewięciu mężczyzn, pięciu kobiet i dwojga dzieci pozostała nieznana za: M. Schlesinger, *The Hadamar Trial, Inadequacies of postwar justice*, https://notevenpast.org/wp-content/uploads/2013/07/The_Hadamar_Trial.pdf [dostęp: 9.04.2024].

⁷⁰ G. Lilienthal, op. cit., s. 248.

⁷¹ U. George, op. cit., s. 404.

⁷² *Polskie groby wojenne i miejsca pamięci w Niemczech*, <https://www.polskie-groby.pl/cmentarz.php?jez=pl&cmentarzok=1454&miejscok=1316&landok=8> [dostęp: 7.05.2024].

⁷³ Hadamar Memorial Museum, Wykaz Polaków, którzy zginęli w Hadamar, [b. d, b. k.].

⁷⁴ *Zdecentralizowana eutanazja (1942–1945)*, <https://www.gedenkstaette-hadamar.de/geschichte/dezentrale-euthanasie-1942-1945/> [dostęp: 7.05.2024].

⁷⁵ Arolsen Archives, Protokoły z procesu w Hadamar i procesu w Belsen, sygn. 1100012570, 1945 r., [b. k.].

⁷⁶ *The Hadamar Trial. Trial of Alfons Klein...*, op. cit.

ciała chował bez zgody dr. Wahlmanna tylko i wyłącznie na podstawie własnego przekonania, że ofiary są martwe. Ogółem Blum pochował 100 Polaków i Rosjan⁷⁷.

Pochówkami zajmował się również Friedrich Dickmann⁷⁸. Do grzebania ofiar zmuszano także chorych psychicznie pacjentów. Po wkroczeniu wojsk amerykańskich do Hadamar, na cmentarzu odkryto 481 masowych grobów⁷⁹.

Przed amerykańskim sądem wojskowym w Wiesbaden od 8 do 15 października 1945 roku miał miejsce proces osób odpowiedzialnych za śmierć polskich i rosyjskich robotników przymusowych. Kierownika administracyjnego – Alfonsa Kleina i dwóch pielęgniarki – Ruoffa i Williga skazano na śmierć przez powieszenie. Adolfa Wahlmanna ukarano dożywociem. Księgowego Merkle skazano na 35 lat więzienia, grabarza i portiera Bluma na 30, zaś pielęgniarkę Huber na 25 lat⁸⁰.

Podsumowanie

Ciężkie warunki bytowe na robotach przymusowych w III Rzeszy były powodem licznych problemów zdrowotnych, z którymi zmagali się Polacy. Po zniesieniu rozporządzenia z 21 marca 1943 roku umożliwiającego powrót chorych robotników do ojczyzny, tworzono „punkty zbiorcze dla nieuleczalnie chorych robotników ze wschodu i Polaków”. Wysłanie do nich Polaków w praktyce oznaczało dla nich wyrok śmierci. W latach 1944–1945 w Hadamar w Hesji zamordowano ogółem 476 robotników przymusowych. Wobec strat osobowych Polaków w powyższym zakładzie funkcjonują różne dane. Według ustaleń autorki niniejszego artykułu, śmierć poniosło tam 175 Polaków. Wśród nich znajdowało się 87 robotników przymusowych, których władze niemieckie uznały za trwale niezdolnych do pracy. W przypadku 45% przybyłych do Hadamar Polaków stwierdzono gruźlicę. Do powyższego zakładu wywożono również osoby, u których zdiagnozowano

⁷⁷ *The Hadamar Trial: Inadequacies...*, op. cit.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ M.D. Lagerwey, op. cit., s. 769.

choroby psychiczne. Polaków wprowadzano celowo w błąd, mówiąc im, iż w Hadamar będą oczekiwali na transport do ojczyzny. Już w 1943 roku zabito dwóch polskich robotników przymusowych. Największa eskalacja transportów miała miejsce od lipca 1944 do grudnia 1944 roku. Aż 78% Polaków zabito w dniu przybycia do Hadamar. Podawano im śmiertelne zastrzyki bądź dawano im doustnie śmiertelne dawki barbitалу lub chloralu. W celu ukrycia popełnionych zbrodni, zarówno przyczyny, jak i daty zgonów były nagminnie fałszowane. Odpowiedzialnych za zbrodnie popełnione wobec polskich robotników przymusowych sądzono w procesie przed amerykańskim sądem wojskowym w Wiesbaden od 8 do 15 października 1945 roku. Kleina i dwóch pielęgniarzy – Ruoffa i Williga skazano na śmierć przez powieszenie, pozostałe osoby ukarano więzieniem.

Poszczególne wątki bez wątpienia wymagają rozwinięcia. Pożądane byłoby ustalenie losów wojennych polskich ofiar, które w Hadamar poddano eutanazji. Niewątpliwie wartościowe byłoby także poświęcenie osobnej publikacji przebiegowi procesu sprawców zbrodni w Hadamar. Niezwykle istotne byłoby również określenie liczby ogółu polskich robotników przymusowych, którzy zostali poddani eutanazji w czasie II wojny światowej.

Aneks nr 1. Ustalone personalia osób, które zginęły w Hadamar⁸¹

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Data przybycia do ośrodka	Data śmierci
Adamczyk Stefania	8 VII 1910 r.	Goślub	4 VIII 1944 r.	4 VIII 1944 r. (oficjalna data – 7 IX 1944 r.)
Barinowa Ewdokia	16 II 1903 r.	Orzeł	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 2 VIII 1944 r.)
Barisówka Eugenia	27 X 1920 r.	-	17 VI 1944 r.	20 VI 1944 r.
Batszenko Maria	1 I 1925 r.	Aleksandrówka	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 2 VIII 1944 r.)

⁸¹ Według: Arolsen Archives, Protokoły z procesu w Hadamar i procesu w Belsen, sygn. 1100012570, Hadamar Mauthausen Memorial, Dokumentacja dotycząca polskich robotników przymusowych, [b. d, b. k.], *Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką...*, op. cit.

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Data przybycia do ośrodka	Data śmierci
Besmal Wera	1 I 1913 r.	-	22 VIII 1944 r.	22 VII 1944 r. (oficjalna data – 16 IX 1944 r.)
Bespalko Stefan	14 X 1924 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 16 VIII 1944 r.)
Bilowusowa Nadia	23 VII 1923 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 2 VIII 1944 r.)
Blaczyk Marianna	1 VII 1906 r.	Łódź	10 III 1944 r.	26 V 1944 r.
Blechards Leona	30 VIII 1893 r.	Skawina	6 VII 1944 r.	27 VII 1944 r.
Boluch Iwan	02 VIII 1923 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII.1944 r. (oficjalna data – 2 VIII 1944 r.)
Bondarenko Konstantin	6 III 1896 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII.1944 r. (oficjalna data – 2 VIII 1944 r.)
Cierkcz (Cierkrez) Eugenia	26 II 1927 r.	-	24 X 1944 r.	24 X 1944 r. (oficjalna data – 26 XII 1944 r.)
Chęcinski Adam	17 IX 1899 r.	-	8 IX 1944 r.	8 IX 1944 r. (oficjalna data – 8 XII 1944 r.)
Chlebio Edward	25 XII 1925 r.	Bukowa	24 I 1945 r.	24 I 1945 r. (oficjalna data – 28 II 1945 r.)
Czertowica Eugenia	9 V 1922 r.	-	17 VI 1944 r.	23 VI 1944 r.
Demborsz Irena	29 XI 1923 r.	-	6 VI 1944 r.	12 VI 1944 r.
Diewina Anna	23 IX 1927 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 3 VIII 1944 r.)
Dobreńska Antonina	14 XII 1911 r.	Kreis Kraków	1 VIII 1944 r.	1 VIII 1944 r. (oficjalna data – 4 IX 1944 r.)
Drabczk Władysław	15 VI 1906 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 20 IX 1944 r.)
Dubina Sina	25 VI 1926 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 12 VIII 1944 r.)
Dunda Włodzimierz	2 X 1925 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 4 VIII 1944 r.)
Felskij Josef	1 I 1897 r.	Biała Podlaska	7 IX 1944 r.	7 IX 1944 r. (oficjalna data – 18 IX 1944 r.)
Gierek Heinrich	5 VII 1925 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 9 VIII 1944 r.)
Gritzmann Adolf Hermann	7 VII 1902 r.	-	11 X 1944 r.	11 X 1944 r. (oficjalna data – 24 XI 1944 r.)

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Data przybycia do ośrodka	Data śmierci
Gryczka Bolesław	4 VII 1905 r.	Dobischau	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 1 VIII 1944 r.)
Ilkiw Anna	28 XII 1911 r.	-	Brak danych	Brak danych
Izydowski Jan	14 X 1902 r.	-	2 IX 1944 r.	2 IX 1944 r. (oficjalna data – 7 I 1945 r.)
Jakubiak Franciszek	26 XI 1927 r.	-	6 III 1945 r.	6 III 1945 r. (oficjalna data – 17 III 1945 r.)
Jatzabeck Jan	9 VII 1914 r.	-	23 VIII 1944 r.	23 VIII 1944 r. (oficjalna data – 7 XII 1944 r.)
Jecek Franciszek	11 XI 1896 r.	-	17 VI 1944 r.	19 VI 1944 r.
Jędraszczyk Józefa	15 II 1891 r.	Wiosna	13 III 1943 r.	30 III 1943 r.
Kaczmarek Józefa	24 IV 1921 r.	Strobin	8 VI 1943 r.	Brak danych
Kaczor Helena	15 VIII 1914 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 23 IX 1944 r.)
Kadis Czesław	26 VI 1926 r.	-	4 III 1945 r.	4 III 1945 r. (oficjalna data – 17 III 1945 r.)
Karaczyn Helena	15 V 1910 r.	Sudobicze	15 II 1945 r.	15 II 1945 r. (oficjalna przyczyna – 1 III 1945 r.)
Karpenkowa Marina	Brak danych	Mohylew	1 IX 1944 r.	1 XI 1944 r. (oficjalna data – 21 IX 1944 r.)
Karpeluk Borys	13 IX 1924 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 14 VIII 1944 r.)
Kimler Stanisław	14 I 1923 r.	Lemberg	1 XII 1944 r.	1 XII 1944 r. (oficjalna data – 14 III 1945 r.)
Kiritzenko Nadia	8 VIII 1926 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 3 VIII 1944 r.)
Korziewe Jan	1 IV 1917 r.	Sosnowiec	Brak danych	16 VI 1944 r.
Kosoprodowa Tamara	24 VII 1923 r.	-	17 VI 1944 r.	19 VI 1944 r.
Kowalska Wera	27 IX 1905 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 16 IX 1944 r.)
Kresanow Stefan	10 IV 1875 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 7 VIII 1944)
Kucharski Bronisław	3 XII 1924 r.	Lemberg	24 X 1944 r.	24 X 1944 r. (oficjalna data – 28 I 1945)
Kuchta Stefan	23 XII 1900 r.	-	28 IX 1944 r.	28 IX 1944 r. (oficjalna data – 29 X 1944 r.)

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Data przybycia do ośrodka	Data śmierci
Kukian Piotr	27 VII 1924 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 11 VIII 1944 r.)
Kurotszka Paweł	21 X 1923 r.	-	8 IX 1944 r.	8 IX 1944 r. (oficjalna data – 11 IX 1944 r.)
	23 VIII 1911 r.	-	21 II 1944 r.	3 IV 1944 r.
Leśnianka Elżbieta	1 I 1922 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 22 IX 1944 r.)
Longinowa Maria	29 III 1929 r.	-	6 IX 1944 r.	6 IX 1944 r. (oficjalna data – 12 IX 1944 r.)
Losiak Antoni	13 V 1910 r.	Tymienica	Brak danych	12 I 1944 r.
Lubczenko Luta	Brak danych	-	Brak danych	12 IX 1944 r.
Lubeszynski Dominik	4 VIII 1903 r.	Prawno	8 IX 1944 r.	8 IX 1944 r. (oficjalna data – 16 IX 1944 r.)
Madri Jan	6 VII 1919 r.	-	20 XII 1944 r.	20 XII 1944 r. (oficjalna data – 28 I 1945 r.)
Majdak Ewa	15 VIII 1919 r.	Janików	17 VI 1944 r.	19 VI 1944 r.
Makarawa Tamara	31 X 1936 r.	-	21 VIII 1944 r.	21 VIII 1944 r. (oficjalna data – 16 IX 1944 r.)
Malzew Mikołaj	25 III 1929 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 22 VIII 1944 r.)
Marek Franciszek	28 VII 1918 r.	-	1 XII 1944 r.	1 XII 1944 r. (oficjalna data – 3 II 1945 r.)
Michalczuk Anna	1 I 1923 r.	-	8 IX 1944 r.	8 IX 1944 r. (oficjalna data – 7 II 1945 r.)
Mozgawa Bolesław	27 XI 1923 r.	-	6 XII 1944 r.	6 XII 1944 r. (oficjalna data – 11 III 1945)
Nazkewicz Stanisław	25 IV 1923 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 26 VIII 1944 r.)
Nowoszyńska Maria	1 I 1929 r.	-	22 IX 1944 r.	22 IX 1944 r. (oficjalna data – 25 XII 1944 r.)
Olitzuk Anna	16 XII 1922 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 3 VIII 1944 r.)
Omiotek Maria	Brak danych	Lublin	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 27 IX 1944 r.)
Otrębski Tadeusz	17 X 1920 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 25 IX 1944 r.)
Petras Helena	5 VII 1905 r.	Kreis Kraków	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 22 IX 1944 r.)
Pietrzak Romuald	24 IX 1923 r.	-	29 IX 1944 r.	29 IX 1944 r. (oficjalna data – 29 X 1944 r.)

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Data przybycia do ośrodka	Data śmierci
Polak Józef	22 X 1916 r.	Skrzynice	27 VII 1944 r.	1 VIII 1944 r.
Prozenko Maria	10 II 1924 r.	-	29 IX 1944 r.	29 IX 1944 r. (oficjalna data – 6 XI 1944 r.)
Pruchnik Franciszek	28 VIII 1926 r.	Styków	7 IX 1944 r.	7 IX 1944 r. (oficjalna data – 27 IX 1944 r.)
Regula Aleksander	25 VII 1925 r.	-	28 X 1944 r.	28 X 1944 r. (oficjalna data – 22 II 1945 r.)
Rowińska Anna	1 I 1915 r.	-	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 16 IX 1944 r.)
Rudnicki Jan	24 V 1908 r.	Przegaliny	29 IX 1944 r.	29 IX 1944 r. (oficjalna data – 6 XI 1944 r.)
Salik Jan	16 IX 1922 r.	Adamowka	23 VIII 1944 r.	23 VIII 1944 r. (oficjalna data – 19 XII 1944 r.)
Serowko Katarzyna	8 IX 1910 r.	Kraków	1 IX 1944 r.	1 IX 1944 r. (oficjalna data – 19 IX 1944 r.)
Sielewska Maria	21 V 1927 r.	-	23 X 1944 r.	23 X 1944 r. (oficjalna data – 27 I 1945 r.)
Skroban Stanisław	21 XI 1918 r.	Tarnopol	29 IX 1944 r.	29 IX 1944 r. (oficjalna data – 2 XI 1944 r.)
Stachowiak Maksymilian	4 VIII 1918 r.	Warszawa	21 XI 1944 r.	21 XI 1944 r. (oficjalna data – 16 XII 1944 r.)
Stalinger Janina	3 VI 1914 r.	Warszawa	17 VI 1944 r.	21 VI 1944 r.
Stawujak Kazimierz	30 IV 1917 r.	Giemlice	29 IX 1944 r.	29 IX 1944 r. (oficjalna data – 22 X 1944 r.)
Szarga Dolita	1 IX 1912 r.	-	28 VII 1944 r.	28 VII 1944 r. (oficjalna data – 5 VIII 1944 r.)
Szkumbatink Anna	2 IX 1914 r.	Sochodnica	17 VI 1944 r.	22 VI 1944 r.
Szubska Anna	12 I 1920 r.	-	18 XII 1944 r.	18 XII 1944 r. (oficjalna data – 8 I 1945 r.)
Twarowski Tadeusz	26 X 1912 r.	Warszawa	12 X 1944 r.	12 X 1944 r. (oficjalna data – 21 XII 1944 r.)
Wawrocka Stanisława	1 XI 1914 r.	Ciechocinek	5 IX 1944 r.	5 IX 1944 r. (oficjalna data – 25 IX 1944 r.)
Wiszniewska Irena	10 VIII 1912 r.	Leśmierz	7 IX 1944 r.	7 IX 1944 r. (oficjalna data – 5 X 1944 r.)
Wnuk Władysław	28 XI 1923 r.	-	17 VI 1943 r.	16 III 1944 r.

Karolina Trzeskowska-Kubasik

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Zielonej Górze 1991–1999

Bundesarchiv w Ludwigsburgu

Zabójstwa pacjentów szpitala psychiatrycznego w Hadamar w ramach akcji „eutanazji” przeprowadzonej w latach 1941–1945, t. 1

Hadamar Memorial Museum

Wykaz Polaków, którzy zginęli w Hadamar

Bazy internetowe

Arolsen Archives

Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką 1939–1945

Opracowania

Błaszczyk Tomasz, *Zapoznane ofiary nazistów. Pamięć o zagładzie chorych psychicznie: Tiegenhof (Dziekanka) i Hadamar*, „Sensus Historiae” 2016, vol. 25.

Bremberger Bernhard, „Ostarbeiterinvasion” und „Phantastische” Mortalität. Die Tötung kranker Ausländischer Zwangsarbeiter in der Heil-und Pflegeanstalt Pfafferode 1944–1945, „Acta Universitatis Lodziensis” 2020, nr 37.

Bryant Michael S., *Confronting the “Good Death”. Nazi Euthanasia on Trial, 1945–1953*, University Press of Colorado, Colorado 2005.

Chelouche Tessa, Brahmer Geoffrey. przy współpr. Susan Benedict, *Bioetyka i Holocaust. Studia przypadków*, Technet, Kraków 2019.

George Uta, *Polnische und sowjetische Zwangsarbeitende als Opfer der NS-“Euthanasie” – Verbrechen das Beispiel Hadamar*, [w:] *Medizin und Zwangsarbeit im Nationalsozialismus, Einsatz und Behandlung von “Ausländern” im Gesundheitswesen*, pod red. A. Frewer, G. Siedbürger, Frankfurt/Main 2004.

Götz Aly, *Obciążeni. „Eutanazja” w nazistowskich Niemczech*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2015.

Hodorowicz Knab Sophie, *Naznaczone literą „P”. Polki jako robotnice przymusowe w III Rzeszy 1939–1945*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018.

Hördler Stefan, Rachbauer Markus, Schwanninger Florian, *Die Ermordung der “Unproduktiven” – Zwangsarbeiter als Opfer der NS-Euthanasie*,

[w:] *Zwangsarbeit im Nationalsozialismus : Begleitband zur Ausstellung*, Wallstein Verlag, Göttingen 2016.

Koessler Maximilian, *Euthanasia in the Hadamar Sanatorium and International Law*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1953, vol. 43.

Kwieciński Wojciech, *Różnice w położeniu i traktowaniu polskich, czeskich i słowackich robotników pracujących na rzecz Trzeciej Rzeszy*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2019, nr 1 (10).

Lagerwey Mary D., *Nursing Ethnics at Hadamar*, „Qualitative Health Research” 1999, vol. 9.

Law Reports of Trials of War Criminals. Selected and prepared by the United Nations War Crimes Commission, vol. 1, London 1947.

Lilienthal Georg, *Polskie ofiary nazistowskiej eutanazji w Hadamar (1942–1945)*, [w:] *Medycyna w cieniu nazizmu*, red. M. Musielak, K.B. Głodowska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego, Poznań 2015.

Łuczak Czesław, *Polscy robotnicy przymusowi w Trzeciej Rzeszy podczas II wojny światowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1974.

Müller Klaus-Dieter, Wendler Dietmar, we współpracy z Rainerem Ritscherem, *NS-Zwangsarbeit und Kriegswirtschaft 1939–1945. Ausländereinsatz im Deutschen Reich und in Sachsen. Repatriierung – Nachkriegsprozesse – Entschädigung*, Sächsische Landeszentrale für politische Bildung, Drezno 2021.

Puvogel Ulrike, Stankowski Martin we współpracy z Ursulą Graf, *Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus*, Bonn 1995, s. 315.

Rachbauer Markus, *Die Ermordung und das „Sterben-Lassen“ von psychisch und physisch kranken ausländischen ZivilarbeiterInnen im „Gau Oberdonau, „Virus – Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin” 2011, band 10.*

Schäfer Annette, *Zwangsarbeiter und NS-Rassenpolitik. Russische und politische Arbeitskräfte in Württemberg 1919–1945*, Kohlhammer–Stuttgart 2000.

Sobański Piotr, *Analiza zjawiska eutanazji w Niemczech w latach 1939–1945*, „Kultura Prawna” 2019, t. 2, nr 2.

Spoerer Mark, *Praca przymusowa pod znakiem swastyki*, Wydawnictwo Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk 2015.

Spoerer Mark, *Zwangsarbeit im Dritten Reich: Von der Anwerbung zur Euthanasie* [w:] *Zwangsarbeit in der Völklinger Hütte. Deutsche und europäische Bezüge*, Völklingen 2018.

The Exploitation of Foreign Labour by Germany, International Labour Office, Montreal 1945.

Tomczak Maria, *Dziekanka/Tiegenhof – stan wiedzy o funkcjonowaniu zakładu podczas II wojny światowej*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2020, nr 21.

Trials of War Criminals Before The Nuernberg Military Tribunals, vol. 5, Washington 1950.

Woniak Katarzyna, *Oblicza przymusu. Polacy na robotach w Berlinie 1939–1945*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2023.

Netografia

<https://www.gedenkstaette-hadamar.de/geschichte/dezentrale-euthanasie-1942-1945/> [dostęp: 7.05.2024].

https://notevenpast.org/wp-content/uploads/2013/07/The_Hadamar_Trial.pdf [dostęp: 7.05.2024].

<https://www.legal-tools.org/doc/c35ac3/pdf/> [dostęp: 7.05.2024].

<https://perspectives.ushmm.org/item/sworn-statement-of-karl-willig> [dostęp: 8.05.2024]

https://www.p-ntzp.com/files/13Cranach_p.pdf [dostęp: 18.10.2023].

<https://www.polskiegroby.pl/cmentarz.php?jez=pl&cmentarzok=1454&miej-sceok=1316&landok=8> [dostęp: 7.05.2024].

<https://www.polskiegroby.pl/cmentarz.php?cmentarzok=504&miej-sce-ok=651&landok=2> [dostęp: 13.10.2023].

Euthanasia of Polish Forced Labourers in Hadamar Between 1944 and 1945

Keywords

euthanasia, Nazi eugenics, forced labourers, Hesse, crimes against Poles, 1944–1945

Abstract

The subject of euthanasia of Polish forced labourers at the Hadamar facility is an overlooked theme in Polish historiography. In a few studies we find discrepancies regarding the number of people of Polish nationality who died there. According to the author's findings, 175 Poles died there between 1943 and 1945, including 87 forced labourers who were declared permanently unfit for work by the German authorities. Due to the scarcity of materials, reconstructing their wartime fate is extremely difficult. The first Poles arrived in Hadamar in 1943. The largest escalation of transports took place from July to December 1944. As many as 78% of Poles were killed on arrival in Hadamar. All the people who were deported there died. The article presents the perpetrators of the murders of Poles and the course of the crimes committed. Due to the fact that the victims were condemned to oblivion for many years, the article includes an annex with the personalities of the Polish forced labourers murdered in Hadamar. In order to conceal the crimes committed, both the causes and the dates of death were repeatedly falsified. The victims were buried in mass graves in the facility cemetery.

Polnische Zwangsarbeiter, die in den Jahren 1944–1945 Opfer der Euthanasie in Hadamar wurden

Schlüsselwörter

Euthanasie, Nazi-Eugenik, Zwangsarbeiter, Hessen, Verbrechen gegen Polen, 1944–1945

Zusammenfassung

Das Thema der Euthanasie polnischer Zwangsarbeiter im Werk Hadamar ist ein in der polnischen Historiographie übersehenes Thema. In einigen wenigen Abhandlungen wird die Zahl der dort verstorbenen Menschen polnischer Nationalität unterschiedlich angegeben. Nach den Feststellungen der Autorin starben dort in den Jahren 1943–1945 175 Polen, darunter 87 Zwangsarbeiter, die von den deutschen Behörden für dauerhaft arbeitsunfähig erklärt wurden. Aufgrund der Knappheit des Materials ist es äußerst schwierig, ihr Kriegsschicksal zu rekonstruieren. Die ersten Polen kamen 1943 in Hadamar an. Die größte Eskalation der Transporte fand von Juli bis Dezember 1944 statt. Sogar 78 % der Polen wurden bei ihrer Ankunft in Hadamar getötet. Alle Menschen, die dorthin gebracht wurden, starben. In diesem Beitrag werden die für die Ermordung von Polen verantwortlichen Personen und der Ablauf der begangenen Verbrechen vorgestellt. Da die Opfer jahrelang in Vergessenheit geraten waren, enthält der Beitrag einen Anhang mit den Personalien der in Hadamar ermordeten polnischen Zwangsarbeiter. Zur Verdeckung der begangenen Verbrechen wurden sowohl die Todesursachen, als auch die Todesdaten ständig gefälscht. Die Opfer wurden in Massengräbern auf dem Werksfriedhof begraben.

Польские подневольные рабочие – жертвы эвтаназии, проводимой в Хадамаре в 1944–1945 гг.

Ключевые слова

эвтаназия, нацистская евгеника, подневольные рабочие, Гессен, преступления против поляков, 1944–1945

Резюме

Эвтаназия, проводимая на польских подневольных рабочих в Хадамаре, и поныне остается малоизученной темой в польской историографии. В немногочисленных исследованиях существуют расхождения в данных о количестве погибших там поляков. Автор статьи установил, что в период с 1943 по 1945 г. в Хадамаре погибли 175 поляков, в том числе 87 подневольных рабочих, которых немецкие власти признали нетрудоспособными. Из-за скудости материалов

реконструировать их судьбу в военное время крайне сложно. Первые поляки прибыли в Хадамар в 1943 году. Наибольшее количество человек были приведены с июля по декабрь 1944 года. 78% поляков были убиты по прибытии в Хадамар. Все привезенные туда люди погибли. В настоящей статье представлены лица, совершившие это преступление, а также описывается ход их совершения. В связи с тем, что жертвы были преданы забвению на долгие годы, статья содержит приложение, в котором указываются имена и фамилии польских подневольных рабочих, убитых в Хадамаре. С целью сокрытия преступления, как причины и так даты смертей постоянно фальсифицировались. Жертвы были захоронены в братских могилах на местном кладбище.